

Φιλοξενία και ουτοπία

Δύο λέξεις, δύο ιδέες, που παίζουν η μία με την άλλη στη γλώσσα και στη σκέψη μας, αλληλοστροβιλίζονται, πετάει το μπαλάκι η μία στην άλλη. Θα ήταν καλύτερα –δεν είναι λεπτολογία– να αφαιρέσουμε το «και», να το αντικαταστήσουμε με ένα κόμμα. Αυτό συνεπάγεται:

Φιλοξενία, ουτοπία ή άνω και κάτω τελεία : *ουτοπία!* δηλαδή μωρολογίες, έλλειψη ρεαλισμού. Αλλά, επίσης, μέσα από μια εντελώς άλλη σκοπιά: *φιλοξενία*, ουτοπία ή η δική μας ουτοπία!, που προσλαμβάνει έτσι ένα ύφος καταφατικό, συναρπαστικό: εάν πρέπει να επινοήσουμε μια ουτοπία για τον παρόντα χρόνο, δεν μπορούμε να σκεφτούμε τίποτα άλλο παρά τη φιλοξενία που προσφέρεται σε όλους.

Αυτό που έχω να πω στρέφεται γύρω από αυτές τις δύο διατυπώσεις, γύρω από αυτές τις δύο απλές, για να μην πω απλοϊκές, ιδέες. Είναι πάντοτε ουτοπικό να προτείνουμε τη φιλοξενία χωρίς περιορισμούς, σε όλους αυτούς που τη ζητούν. Αλλά πρόκειται πράγματι για μια ουτοπία που αξίζει τον κόπο, ίσως την πλέον γενναιόδωρη, και τελικά, ενδεχομένως, την πιο ρεαλιστική φιλοξενία για έναν κόσμο που θα έχει ανάγκη, αν δεν θέλει να πεθάνει, από ολοένα και περισσότερη φιλοξενία.

Πώς να τα δούμε καθαρά όλα αυτά, πώς να βρούμε τον προσανατολισμό μας; Αμφισβητείται η ίδια η έννοια της «ουτοπίας», η οποία μπορεί να σημαίνει το χειρότερο (την ψευδαίσθηση, τις κενές περιεχομένου λέξεις) και το καλύτερο (την οδηγητική ιδέα, τον προς επίτευξη στόχο). Ουτοπία άξια περιφρόνησης και ουτοπία συναρπαστική.

Η ουτοπία είναι, επομένως, κάτι διττό. Και, επιπλέον, όταν επικαλούμαστε την ουτοπία οφείλουμε απαραίτητα να αναφερόμαστε όχι σε μία, την ουτοπία με οριστικό άρθρο, αλλά σε *ουτοπίες*, σε όλες τις ουτοπίες που έχουν διεκδικήσει ανοιχτά αυτό το όνομα, που συστήνονται με αυτόν τον τρόπο. Δηλαδή, σε γραπτά, σε διαφωτιστικές και εποικοδομητικές αφηγήσεις που υπάρχουν, που αφθονούν

* Ο Ρενέ Σερέρ είναι ομότιμος καθηγητής Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Paris 8 Vincennes – Saint-Denis.

σε όλη τη νεότερη και σύγχρονη λογοτεχνία, που προτείνουν και φαντάζονται άλλους κόσμους, άλλες δυνατές ζωές σε σχέση με αυτή της λεγόμενης «πραγματικής» επικαιρότητας, που εξερευνούν *παράπλευρες δυνατότητες* (Ρεμόν Ρυγέρ [Raymond Ruyer]), ή, αν θέλετε, *αδυνατότητες*, μας και το μόνο «δυνατό», με τη στενότερη έννοια του όρου, είναι αυτό που ήδη συνέβη, το «πραγματικό».

Η ουτοπία είναι αυτό που είναι αδύνατο για μια κοινωνία, αλλά ένα αδύνατο που αυτή μπορεί να απαιτεί, που κατά κάποιον τρόπο της είναι ακόμη κι απαραίτητο, που το καθιστούν αναγκαίοι οι αδικίες και οι αντιφάσεις αυτής της κοινωνίας.

Αυτήν ακριβώς τη μέθοδο επέλεξα για να δείξω τον τρόπο με τον οποίο αυτές οι ουτοπίες αντιμετώπισαν τη φιλοξενία, πώς τη μεταχειρίστηκαν ή ακόμη και την κακομεταχειρίστηκαν.

Το εγχείρημα θα ήταν εντελώς δυσανάλογο προς τον χρόνο που μου έχει παραχωρηθεί, αν σκόπευα να το εξαντλήσω. Αλλά θα το αντιμετωπίσω συνοψίζοντας, κάνοντας άλματα, κόβοντας δρόμο, μιλώντας σε γενικές γραμμές, γύρω από τους βασικούς άξονες ή τις κεντρικές ιδέες, μη διστάζοντας να απλοποιήσω, ή ακόμη και υπεραπλουστεύσω.

Και, για να μην χρονοτριβώ, εκθέτοντας ευθύς εξαρχής τη θέση μου στο σύνολό της, θα χρησιμοποιήσω ως άξονα ένα παράδοξο: η ουτοπία, πολιτική και κοινωνική, αισθανόταν παραδοσιακά αμήχανα απέναντι στη φιλοξενία, δεν τα πήγαινε καλά μαζί της, παρόλο που υπήρχε μεταξύ τους μια ορισμένη *συνγένεια*. Έπρεπε να περιμένουμε μια ουσιώδη μεταστροφή ή μεταλλαγή για να περάσει η φιλοξενία και τα προβλήματά της –καταρχάς με το ζήτημα του *ξένου*– στο προσκήνιο της ουτοπίας, να την οργανώσει, να βρεθεί στο επίκεντρό της.

Έτσι, το ζήτημα που τίθεται δεν είναι πλέον *πώς να κάνουμε δυνατή την αποδοχή του ξένου στην καλύτερη κοινωνία*, αλλά *πώς να σκεφτούμε μια καλύτερη κοινωνία με επίκεντρο τον ξένο, την αποδοχή του ξένου*. Το να σκεφτόμαστε με επίκεντρο τον άλλο, την προτεραιότητα του άλλου, κι όχι την αναδίπλωση ή τον εγκλεισμό στον εαυτό.

Πρόκειται για μια μεγάλη μεταβολή, ασφαλώς. Σε κάθε εποχή, ουτοπίες, αν όχι οι ουτοπίες, ήταν αυτές που διαμόρφωσαν τις μεγάλες οδηγητικές ιδέες του καιρού τους, τα «θέματα του καιρού τους». Ξεκινώντας από την *Πολιτεία* του Πλάτωνα, περνώντας από την επώνυμη *Ουτοπία* του Τόμας Μορ [Thomas More], μέχρι εκείνη του Κάρολου Φουριέ, την *Παγκόσμια αρμονία*. Τρεις ουτοπίες, τρία ορόσημα, τρεις συνοπτικές κριτικές της εποχής τους: η αρχαία πόλις και η εγκαθίδρυση της πολιτικής τάξης· η καπιταλιστική Ευρώπη και το κοινωνικό ζήτημα-Ο σύγχρονος ιμπεριαλισμός και η παγκοσμιοποίηση. (Διότι, αν και ο Φουριέ γράφει στην αρχή στον 19ο αιώνα, πρόκειται για ακριβώς αυτό: μια ουτοπία παγκοσμίου κλίμακας).

Αυτές οι ουτοπίες θίγουν αυτά τα θέματα εντός της γενικής κατηγορίας του «πολιτικού»: ωστόσο, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και τις πολλαπλές ουτοπίες που πραγματεύονται, κυρίως ήθη, όπως αυτή του Σιρανό [Cyrano] ή του Ρετίφ [Rétif], που επικεντρώνονται σε θέματα φύλου, των γυναικών, του γάμου. Ο Φουριέ καταλαμβάνει ακόμη και σε αυτό το σημείο εξέχουσα και δεσπώουσα θέση, καθώς εισήγαγε τα πάθη και την κατηγορία της *επιθυμίας* σε ό,τι φαινόταν να σχετίζεται αποκλειστικά με την *πολιτική* τάξη.

Επίσης, σε αυτήν τη γραμμή, στην ίδια τροχιά, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον, για να μην πω *προδιαγεγραμμένο*, να ερευνήσουμε με ποιο τρόπο «η ουτοπία», δηλαδή «οι» ουτοπίες μεταχειρίστηκαν τη φιλοξενία.

Ανακεφαλαιώνω επαναλαμβάνοντας:

Σε αυτόν τον τομέα, όπως παντού, μια αναφορά στην ιστορία εκείνου που είναι ταυτόχρονα μια ιδέα, μια έννοια και ένα «είδος» (ένα λογοτεχνικό και φιλοσοφικό είδος) μπορεί να είναι διαφωτιστική. Ουτοπίες υπάρχουν, γράφτηκαν, από την *Ουτοπία* του Τόμας Μορ που τους έδωσε και το όνομά τους, κι ακόμα πιο πριν, από την αρχαιότητα, πριν καθιερωθεί ο όρος: δεν θα αναλωθώ στην απαρίθμησή τους, αλλά θα τις διατρέξω και θα εντοπίσω κάποιες γενικές γραμμές, κάποιες κύριες κατευθύνσεις. Βλέπω κατ' αρχάς δύο:

1. Μια ορισμένη συγγένεια μεταξύ της ουτοπίας και της φιλοξενίας. Το γεγονός ότι, από την αρχαιότητα, η φιλοξενία εμφανίζεται σε ένα περιβάλλον, σε ένα πλαίσιο, συχνά –όχι πάντα, αλλά συχνά–, ουτοπικό. Είναι η περίπτωση της *Οδύσσειας*: η υπέροχη φιλοξενία στο νησί της Σχερίας, αυτή των Φαιάκων· και, πιο συγκεκριμένα, το γεγονός ότι οι συγγραφείς τις εμφάνισαν σε περιστάσεις όπου η φιλοξενία ήταν ζητούμενο. Εξηγούμαι: Η ουτοπία, και τούτο είναι ιδιαίτερα σαφές και ενδεικτικό στον Τόμας Μορ, ανακαλύπτεται από ταξιδιώτες, ανθρώπους που είναι επισκέπτες, κατά κάποιον τρόπο, και που πρέπει να τύχουν υποδοχής, που καταφθάνουν σαν φίλοι, όχι ως εχθροί, για να επιστρέψουν και να αφηγηθούν την ανώτερη πολιτική οργάνωση που ανακάλυψαν και να την εγκαταστήσουν.

Κατά κάποιον τρόπο, η ουτοπία είναι μορφοποιημένη σε μια πρωταρχική φιλοξενία, μη ουτοπική –εάν ουτοπία σημαίνει το επινοημένο, το φανταστικό–, αλλά εντελώς πραγματική. Και δεν είναι υπερβολικό να πούμε ότι μια κάποια μορφή φιλοξενίας, υποδοχής περιέβαλλε, είναι αυτή που πλαισίωσε, κατέστησε δυνατή, παρακίνησε την ουτοπική σκέψη στους νεότερους χρόνους, για να μιλήσουμε μόνο γι' αυτούς. Μια *φιλοξενία του κατωφλιού*, της εισόδου, προοιμακή, αλλά απαραίτητη ως βασική συνθήκη της σκέψης που επινόησε, με αφετηρία τις κοινωνίες υποδοχής, την ιδέα μιας καινούργιας κοινωνίας.

Πρώτος ο *Νέος κόσμος* ήταν η πηγή του ουτοπικού φαντασιακού: οι αμερικανικές κοινωνίες, οι κοινωνίες πέρα από τον ωκεανό, είναι αυτές πάνω στις

οποίες μπολιάζονται ιδέες δανεισμένες από την ιδεώδη πλατωνική πολιτεία. Αυτό είναι ευδιάκριτο στον Μορ ή στην *Πολιτεία του ήλιου* του Καμπανέλα [Campanella]: ουτοπίες που έγιναν δυνατές μέσω της πρόσβασης σε πιο ευρείς ορίζοντες του κόσμου, σε άλλους λαούς και μορφές ζωής, σε αυτό που έγινε αντιληπτό –ο Μονταίνιος το έχει εκφράσει καλύτερα– ως μια αποκέντρωση του *Κόσμου*, δηλαδή, του μεσογειακού κόσμου.

Και, από εκείνη τη στιγμή, η ουτοπία εμφανίζεται σαν να είναι προσδεμένη με έναν πολύ συγκεκριμένο τρόπο με την ιστορία, της οποίας παρακολουθεί την κίνηση (οι μεγάλες θαλάσσιες εξερευνήσεις), ενώ συγχρόνως αντιφάσκει προς αυτή, βρίσκεται σε *κριτική* αντίθεση μαζί της. Και το κάνει με δυο τρόπους, γιατί στην αφήγησή της για μια ιδεώδη ή καλύτερη κοινωνία, η ουτοπία είναι ένας έμμεσος τρόπος για να ασκηθεί πολιτική κριτική στις αδικίες και τις κοινωνικές ασυνέπειες. Αφετέρου, εδράζεται σε έναν τρόπο πρόσβασης στον νέο κόσμο αντίστροφο σε σχέση με αυτόν που υιοθέτησε η πραγματική ιστορία: όχι την καταστροφική βία ή την άρνηση της ετερότητας, αλλά τη *φιλόξενη υποδοχή*, την κατανόηση, τη σύγκριση που συγκροτείται προς όφελος του άλλου.

Αυτό είναι το πρώτο σημείο της ομιλίας μου: μια πολύ στενή συγγένεια ανάμεσα στην ουτοπία, εννοώ την ουτοπική δημιουργία, όπως εμφανίστηκε μέσα στην ιστορία, και τη φιλοξενία, μια από τις έννοιες της φιλοξενίας, είτε πρόκειται για την υποδοχή των ξένων ταξιδευτών, είτε για την εκ μέρους τους αποδοχή των ξένων θεσμών.

Αλλά υπάρχει και ένα δεύτερο σημείο, μια δεύτερη πλευρά. Καθώς γράφεται και αναπτύσσεται ως περιγραφή μιας τέλει πολιτείας, καλύτερης σε κάθε περίπτωση, η ουτοπία δεν έχει παρά μόνο μια έγνοια: να θωρακιστεί απέναντι στον ξένο, να πάρει όλες τις προφυλάξεις απέναντί του. Αυτό είναι μια σταθερά, από τον Τόμας Μορ μέχρι τις τελευταίες σύγχρονες ουτοπίες του 19ου αι. (γιατί υπάρχουν πολλές αυτού του είδους σε αυτή την παράδοση): και μπορούμε, για να μιλήσουμε πιο απλά, να δούμε το πρότυπο στους *Νόμους* του Πλάτωνα που, χωρίς να είναι μια ουτοπία σαν την *Πολιτεία*, παίζουν εξίσου αποτελεσματικά τον ίδιο ρόλο για τις νεωτερικές ουτοπίες.

Αυτό που είναι ενδιαφέρον, ιδίως για όσα υποστηρίζω εδώ, είναι ότι βλέπουμε:

– μέτρα μεγάλης επιφύλαξης ή δυσπιστίας απέναντι στον ξένο, που διατηρούν, ωστόσο, την αρχή μιας φιλοξενίας που παραμένει στην ουτοπία του Κράτους ή της Πόλης, αλλά δεν αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της. Είναι μια αρχή θεϊκή, ενός άλλου τύπου. Η πόλη, αντίθετα, θα οικοδομηθεί πάνω σε μια ουτοπία εσωτερική –εκλογίκευση του εσωτερικού– και ζηλόφθονη.

Κατά βάση, η ουτοπία ακολουθεί κάπως την ίδια οδό με την πολιτική σκέψη του 18ου αιώνα, όπως εμφανίζεται τουλάχιστον στον Ρουσσώ και προεκτείνεται

στον ιακωβίνικο εθνικισμό. Θα πάρει έναν δρόμο που την απομακρύνει από τον κοσμοπολιτισμό, στο όνομα του πατριωτισμού, τον εθνικού συμφέροντος.

Κι εδώ ανακύπτει μια αντίφαση, μια ένταση ή μια σύγκρουση εντός της ουτοπικής σκέψης: αποβλέπει σε μια ιδεώδη κοινωνία, αλλά την προορίζει για τους λίγους, προσιωνίζεται ότι η πόλη δεν μπορεί να ανοιχτεί προς τον ξένο, χωρίς να κατορθώσει να τον ενσωματώσει. Κι αυτό, εξάλλου, ισχύει επίσης για την αρχαιότητα, για τον Πλάτωνα, την αμφίσημη θέση του οποίου περιέγραψε με αξιοσημείωτο τρόπο ο André Joly: ο Πλάτωνας, αν και αναγνωρίζει φιλοσοφικά την απαίτηση της *οντολογικής* συμμετοχής του ίδιου στο άλλο, αδυνατεί να την εισάγει στο *πολιτικό*, να τη μεταφέρει από το *Είναι* στην *Πόλη*.

Θα θέσω αυτό στο κέντρο, ως πρόσκομμα και αδιέξοδο της ουτοπικής σκέψης αυτής της παράδοσης, που εντοπίζουμε αρκετά καλά στις σύγχρονες κρατικές, «υπερβατικές» (στη γλώσσα του Ντελέζ) ουτοπίες.

Αλλά υπάρχει κι ένας δεύτερος προσανατολισμός, ή, για να το πω έτσι, δυο πηγές της Ουτοπίας.

Η πρώτη, που ήταν πλατωνική, έθετε ένα τέλος στο ταξίδι, προτιμούσε τη διαμονή και τον περίκλειστο χώρο από την περιπλάνηση και την εξάπλωση. Η δεύτερη ακολουθεί μια πορεία που επίσης ήταν χαραγμένη από την αρχαιότητα: όχι εκείνη της πόλης, αλλά του κοσμοπολιτισμού, της *Αυτοκρατορίας* του Αλεξάνδρου και της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, του *πολίτη του κόσμου*. Χαράζει μια γραμμή που τέμνεται, συναντιέται, ενίοτε μπερδεύεται με την άλλη. Σε όλη την ιστορία της ουτοπίας, δεν την βλέπουμε να εκδιπλώνεται καθαρά παρὰ στο τέλος του 18ου αιώνα με τον Καντ, με τη θεμελιώδη ιδέα ενός «κοσμοπολίτικου δικαίου», το οποίο επιβάλλει η αρχή της *καθολικής φιλοξενίας*, αλλά με περιορισμούς και οριοθετήσεις κληρονομημένες από την εθνικιστική κρατική οπτική.

Και, προπάντων, με την ουτοπία του Φουριέ, ο οποίος προτείνει μια μοναδική συμμαχία της «μοριακής επανάστασης», με το νόημα που της έδωσε ο Φελίξ Γκουαταρί, με μια αρχή φιλοξενίας, που δεν περιορίζεται στο δικαίωμα επίσκεψης, αλλά υποδοχής.

Σε αυτήν ακριβώς τη βάση, πιστεύω, ότι μια συμμαχία της ουτοπίας και της φιλοξενίας μπορεί να γίνει αντικείμενο στοχασμού: *η φιλοξενία είναι η δική μας ουτοπία*, αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούμε να διατυπώσουμε σήμερα ουτοπική πρόταση που να μην ενσωματώνει τη φιλοξενία: ούτε μια ζηλόφθονη, επιφυλακτική ουτοπία, ούτε μια ιδεώδης δυνατή κοινωνία που δεν θα είναι πρωτίστως προσανατολισμένη προς τον ξένο και την υποδοχή του. Αλλά, επίσης, διασφαλίζεται ότι κάθε φιλοξενία, αν τη σκεφτούμε με αυτόν τον τρόπο, ουτοπική καθώς είναι, μας αναγκάζει να αναθεωρήσουμε την υποτιμητική μας αντίληψη για την ουτοπία, ενσωματώνοντάς τη στη δυνατότητα του σκέπτεσθαι. Όχι τόσο για να εννοιολογήσουμε, όσο για να ποιητικοποιήσουμε το πραγματικό.

Ποιητικοποίηση, δηλαδή καθήκον διαρκούς απόδρασης από την ψυχρή πολιτική και νομική γλώσσα. Θα δανειστώ, τελειώνοντας, τα θαυμάσια λόγια του Εντμόν Ζαμπές [Edmond Jabès]: «Μέσα στην ευθύνη, υπάρχει η αλληλεγγύη. Πέραν της ευθύνης, υπάρχει η φιλοξενία». Κι επίσης, απαντώντας στο βάρος, στην αλλοτρίωση που επιφέρει το πραγματικό, υποδηλώνοντας την ουτοπική διάσταση, ο Εντμόν Ζαμπές γράφει: «η φιλοξενία ελαφρώνει»¹.

Μετάφραση: Κωνσταντίνος Ηροδότου
Επιμέλεια μετάφρασης: Γεράσιμος Κακολύρης

Σημείωση

1. Θέλουμε να ευχαριστήσουμε τον Αποστόλη Λαμπρόπουλο για τη βοήθειά του στη μετάφραση του παρόντος κειμένου.

Δέντρα, παιδικό σχέδιο Γ.Μ., 1972